Marcu Gabinschi

SUBSTANTIVITATEA POSTVERBALĂ, PARAVERBALITATEA ŞI VERBALITATEA NEPREDICATIVĂ ÎN LIMBILE BALCANICE (cazuri grele de delimitare)

Ca să identificăm cât mai exact diferitele etape la care se găseşte acum regenerarea infinitivelor în limbile balcanice[1], trebuie să aplicăm strict criteriile lingvistice generale ale formațiilor respective. După cum ne arată experiența, calea optimă de a ajunge la acest rezultat este metoda axiomatică îmbinată cu principiul empiric. La noțiunile nemijlocit necesare (nume de acțiune, infinitiv) ajungem prin următoarea operație. Pornim de la noțiunile primare (indefinibile prin altele, identificabile doar în mod deictic, adică ilustrativ), pe baza lor definindu-se altele, mai complicate, pe baza acestora – altele ş.a.m.d. Astfel ajungem la ierarhia: fonem, morfem, categorie şi anegorie (indiciu flexionar noncategorial), logoformă, cuvânt şi subcuvânt (totalitatea de logoforme, opuse reciproc numai după categorii), clasă de cuvinte („parte de vorbire") şi clasele lor concrete. Pentru operarea de mai departe ne sunt necesare şi noțiunile mai puțin cunoscute de somatism, de predicator şi de confix.

Somatismul este denumirea unui corp fizic (acesta definindu-se în fizică pe baza noțiunilor primare ca „parte a spațiului limitată în toate direcțiile, împreună cu limitele sale"). Deci nu recurgem la tradiționalul „obiect (în sens) gramatical", „obiectualitate" („предметность") şi alte camuflări ale cercului vicios în care substantivul se defineşte prin ceea ce e denumit prin el însuşi (chiar noțiunea de „gramatical" nefiind de loc primară, adică putând fi definită la o etapă destul de târzie a identificărilor [1, p. 5-22, 177-211; 2, p. 45 urm.; 3, p. 53-60, 100-106 ş.a.]). Ca predicator definim morfocomplexul care este numai mijloc de predicare (noțiune pe care o luăm drept primară[2]). Predicatorii simpli sunt aceia care nu includ în componența lor nepredicatori (cum îi includ cei de tipul pasivului ca *sunt făcut, a fost făcută* ş. asem.). În limbile de tipul românei nu există decât predicatori nonnominali, nu cei nominali, proprii, de exemplu, limbilor turcice, cf. tur: *adamım* „sunt om", *adamsın* „eşti om" ş.a.m.d.

În sfârşit, confixul (a cărui definiție sună, în virtutea însăşi a naturii lui, destul de complicat [4, p. 31 urm.]) îl definim mai simplificat ca morfem (resp. morf) împărțit de temă în două. Ca exemplu se aduc de obicei participiile germane în *ge…t* sau *ge…en*, ca *gelernt* sau *gehalten*. Este o greşeală, precum am arătat nu o dată, să se confunde confixul (un morfem sau morf, deşi întrerupt de temă, dar unic prin calitatea sa) cu îmbinarea prefixului cu sufixul sau a prepoziției cu sufixul. De ex.: în *La lecția de istorie s-a vorbit de trecut* acest *de trecut* este o îmbinare prepozițională (un prepozitiv), iar în *E greu*/ *Trebuie*/ *Se poate* ş.a. *de trecut podul* acelaşi fonocomplex *de trecut* este o formație confixală.

[1] Întrucât multiplele fapte ale evoluției examinate le-am descris în mai multe lucrări, în prezenta elaborare ne limităm la un minimum necesar de exemplificări. Tot în lucrările noastre precedente se pot găsi date amănunțite privind istoricul problemei.

[2] Doar cu titlu de ilustrare putem spune în prealabil că în româneşte predicatorii sunt formele de indicativ, imperativ, condițional şi prezumtiv (nu şi cele de conjunctiv).

BDD-A6595 © 2010 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:02:25 UTC)

Acesta este deci minimumul necesar de noţiuni cu ajutorul căruia definim, pe cât putem de strict, principalele mărimi de identificat. Aşadar:

Substantivul este clasa de cuvinte care cuprinde somatismele şi alte cuvinte ce disting toate categoriile pansomatice în acelaşi fel ca şi somatismele. A distinge o categorie înseamnă 1) a se schimba după ea (de ex., *casă – casa – case – casele – caselor – caso* şi asem.); 2) a acorda după ea alte cuvinte (de ex., *om bun – casă bună – oameni buni – case bune* ş.a.); prin asta substantivele se deosebesc de adjective care pot să distingă aceleaşi categorii ca şi somatismele, dar în care nu acordă ca şi ele altceva, ci se acordă cu ele) şi 3) a le transmite altui cuvânt. În limbile romanice acest procedeu e relativ rar, adjectivul urmând de obicei după substantiv, adică ceva de tipul lui *casa – buna casă* fiind stilistic marcat. În limbile slave, care au articol, însă, aşa ceva e obişnuit: cf. maced. *кук'ата – добрата кук'а* (în unele limbi substantivul îi transmite adjectivului postpus exponenţii tuturor categoriilor sale, şi chiar sufixul diminutiv – aşa e în limba bască).

Verbul este clasa de cuvinte, care include predicatorii nonnominali simpli, nu cunosc nicio categorie necunoscută lor şi se complinesc numai în felul lor. Definiţia contrazice în aparenţă distincţia, de către formele verbale predicative din multe limbi, a categoriilor de persoană, număr, timp absolut, mod, aspect ş.a., iar de către formele nepredicative ale lor, a categoriilor de aspect, diateză şi timpul relativ. Dar această distincţie este doar predominantă, însă nu absolută[1]. Dacă procedăm în conformitate cu ceea ce se respectă de două mii de ani în gramatica universală, deci vedem forme verbale (nu ceva din afara verbului) în gerunziu, infinitiv, supin şi asem., trebuie să recunoaştem că acestea în unele limbi nu disting nicio categorie. Aşa sunt, de exemplu, gerunziul şi supinele latine (cf. exemplul antologic din Ovidiu: *Spectatum veniunt, veniunt spectentur ut ipsae,* despre doamnele romane care „Vin să privească şi să fie privite singure", unde supinul e prezent numai la activ (*spectatum*), pe când pentru pasiv a trebuit conjunctivul *ut spectentur*. Cf. şi infinitivul gotic, care nu distinge diatezele (fenomen cu supravieţuiri în limbile germanice moderne [5, p. 197]).

În sfârşit, **infinitivul** este subcuvântul verbal independent, din care cel puţin forma de bază nu se acordă predicativ. Odată ce e vorba de o formă verbală, la ea se referă tot ce e spus mai sus despre verb ca gen proxim. Formele independente sunt acelea care pot fi subiecte, predicative şi mijloace de invocare (aceste trăsături ale infinitivului, spre deosebire de gerunziu şi supin, au fost relevate încă în antichitate, avându-se în vedere cazurile ca *Edere oportet ut vivas, non vivere ut edas* „Trebuie să mănânci ca să trăieşti, nu să trăieşti ca să mănânci"). Forma de bază a unui subcuvânt (adică a unei totalităţi de logoforme care se opun reciproc numai după categorii) este cea nemarcată în opoziţie privativă, cum sunt activul la diateză şi prezentul la timp. Această precizare nu este necesară pentru limbile slave, albaneza ghegă ş.a. Însă dacă nu o facem, nu vom ieşi din vechea contradicţie a gramaticilor romanice, în care infinitivul se declară invariabil şi tot odată se arată varierea lui după diateză (ca *a spăla – a se spăla*), iar la reflexiv şi după persoană şi număr (ca *a mă spăla*, *a te spăla* etc.); variere prin care se exprima acordul predicativ, de ex., *Eu mă pot spăla, Tu te poţi spăla* etc. Dar dacă ne-am limita la relevarea nonacordului predicativ al infinitivului doar la activ, am considera ca infinitiv şi rom. *să fi făcut*. De aceea relevăm nonacordul predicativ doar la formele de bază ale

[1] Am mai adus nu odată din alt domeniu o paralelă a ceea ce bate la ochi, dar nu constituie specificul adevărat al obiectului: se pare că specificul păsărilor constă în aripi şi în capacitatea de a zbura. Dar există păsări care nu zboară (struţul, pinguinul, kivi), dar şi mamifere (ca liliacul) şi peşti care zboară. Prin ce identificăm atunci printre vertebrate tocmai păsările? Prin cioc şi pene, deci nu prin ceea ce bate la ochi aşa, ca aripile şi zborul.

BDD-A6595 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:02:25 UTC)

întregului subcuvânt (adică ale activului la diateză şi ale prezentului la timpul relativ): în acest fel infinitive se dovedesc a fi formele ca *a spăla* (care sunt cele de bază) în paradigma constând din *a spăla, a mă spăla, a te spăla* ş.a. şi nu formele ca *să fi spălat,* pentru că ele nu sunt cele de bază în paradigma lor, acestea fiind acolo cele de prezent relativ *să spăl, să speli* etc., acordate predicativ, ca în *vreau să spăl, vrei să speli* etc.. Formularea e cam complicată, dar fără ea nu se poate defini strict infinitivul, ţinându-se seama tocmai de particularitatea limbii române.

Deci, esenţial pentru identificarea substantivului fiind doar trăsăturile pertinente, indicate mai sus, pentru însăşi substantivitatea lui nu este esenţial, dacă are sau nu are şi unele trăsături comune cu cuvintele din alte clase, anume cu verbul. În româneşte, chiar însuşirile verbale ale numelor de acţiune singure au puţine însuşiri comune cu verbul şi sunt absente la alte substantive: cf. posibilitatea complementului de agent, de ex., *cititul* sau *citirea cărţilor de către studenţi*. Dar există limbi în care numele de acţiune au şi alte însuşiri comune cu verbul, care însuşiri, odată ce nu exclud ceea ce e indispensabil pentru substantiv, nu anulează substantivitatea. O ilustrare bogată a acestui fenomen dau limbile sud-romanice în care, în cadrul paradigmei interclasiale conversive verbalo-substantivale, se formează de la orice verb substantivatul infinitivului (da în portugheză şi al semifinitivului). Acesta, luând articol, dar putând să se complinească şi prin determinative şi adjective, poate totodată să aibă complement direct, iar în spaniolă (rar şi în italiană) şi subiect propriu (însuşire proprie în portugheză mai mult semifinitivului). Această substantivare e bine cunoscută în romanistică, deci nu exemplificăm în această lucrare balcanistică posibilităţile tipurilor ca it. *il fare*, sp. *el hacer*, port. *o fazer* etc.[1] Din aria balcanică putem aduce exemplul limbii macedonene (fiind asemănătoare şi situaţia din bulgară), în care numele de acţiune în *-ње* (formate de la verbe în mod sufixal, nu în mod automat prin conversie, şi de aceea date în dicţionar ca unităţi stabile ale lexicului) disting toate categoriile substantivului. Aşa este genul (după care nu se schimbă) şi numărul (după care se schimbă rar), pe care le exprimă prin acord, şi determinarea, pe care o exprimă prin articolul, alipit sau transmis adjectivului antepus. Şi totuşi aceasta nu se exclude de luarea complementului direct [3, p. 62-64] (cum e mai des după prepoziţii), *Акција за доброволно давање крв*, sau *со успешно предавање список*, sau *против нелегалното и диво печење ракија* ori fără prepoziţii, de ex., *Перење синтетика,* sau *Избирање директор,* sau *Потпишување договор,* inclusiv cu articol sau/si adjectiv: *Решавањето задачи* sau *Болно вадење заби* sau *Оралното земање холин* (câteodată acelaşi fenomen se întâlneşte la numele de acţiune de alt tip: cf. *на берба грозје*). Mai rară este întrebuinţarea absolută, ca în *за постоење основни спротивности*, sau *избувнување војна*, sau *владеење социалисти*. Păstrarea substantivităţii acestor nume de acţiune, indiferent de prezenţa sau lipsa complinirilor verbale, e relevată de interşanjabilitatea lor cu atributele în *на*, cf. din unul şi acelaşi text *постоење интересирање* şi mai jos *постоење на извесни способности.* Această situaţie ne demonstrează ce este substantivitatea postverbală, deşi însoţită de pronunţate trăsături verbale, dar totuşi substantivitate, deoarece în cazul ei aceste trăsături nu afectează indispensabilul substantival.

În limba română situaţia e alta. Aici numele de acţiune de toate tipurile (inclusiv cele participiale, dacă nu sunt introduse la forma nearticulată de unele prepoziţii), nu pot să fie tranzitive, nemaivorbind de uzul absolut. Dar, stând fără articol, după unele

[1] Despre distincţia, de către numele de acţiune din diferite limbi, în special din cele slave, a categoriilor de aspect şi diateză, vezi [3, p. 64, 274].

BDD-A6595 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:02:25 UTC)

prepoziții, numele participiale formează construcții ca *de făcut, la făcut* ş.a. care pot avea recțiune verbală, de ex., *maşina de tăiat fier* sau *Ne ducem la cules mere*, deci capătă o însuşire verbală indispensabilă. Dar nu sunt forme verbale, deoarece prepozițiile care le introduc îşi păstrează calitatea, fapt confirmat de posibilitatea, în aceeaşi poziție, a substantivelor de alte tipuri formative, de ex., *maşină de echilibrare/de extracție/de foraj/ de honing* etc. sau *Ne ducem la plimbare/la cinema* etc. Nonverbalitatea e confirmată aici prin neînsoțirea de adverbe. Dar nici substantive aceste *făcut* ş.a. aici nu sunt, deoarece în aceste prepozitive nu pot nici să ia articol, nici să acorde ceva (adjective, pronume) în categoriile pansomatice (substantivale)[1]. Adică avem ceva nici substantival, nici verbal. Situația e relevată de contrastul cu prepozitivele sinonime nontranzitive, în care se păstrează toate trăsăturile substantivale: cf. *maşină de tăiere electrică a ghevintului, Ne ducem la culesul (mult aşteptat) de mere/al merelor* etc. Aşadar avem în românește un tip productiv de prepozitive tranzitive postparticipiale, pe care, nefiind nici verbale, nici substantivale, le numim **paraverbale**. Pentru acestea păstrăm termenul „supin" în sens strict (nu acela vag şi indefinibil pe care îl are acest termen în gramatica tradițională, deşi preluat şi în studiile cele mai moderne).

Precum s-a stabilit demult (de către K. Sandfeld, A. Philippide şi alții) un analog al rom. *de făcut* este alb. *për të bërë*, deşi omosem cu el şi având cu el şi alte trăsături comune (formându-se tot de la nume de acțiune participial, fiind tranzitiv ş.a.). Dar, spre deosebire de rom. *de făcut* paraverbal, alb. *për të bërë* e universal (se formează de la orice verb), complineşte, indicând scopul, atât verbele, cât şi substantivele, cunoaşte uzul absolut, e practic extraomonimic, e mai frecvent în vorbire (stând şi acolo unde în românește stă conjunctivul), şi ia cliticile obiectivale, inclusiv reflexivul *u*. Şi totuşi amândouă formațiile în chestiune sunt paraverbale: fiind tranzitive, nici *për të bërë* nu poate nici să ia articole, nici să acorde ceva ca substantivele de care, deci, nu ține, iar verb nu este, deoarece *për* îşi păstrează statutul de prepoziție (ceea ce se confirmă prin aceleaşi probe, ca şi pentru rom. *de*, vezi mai sus). Prin urmare, şi aici avem formații paraverbale.

Situația se schimbă când rom. *de* din *de făcut* şi alb. *për* din *për të bërë* îşi pierd calitatea de prepoziție, devenind eo ipso semiconfixe stângi ale confixelor ca rom. *de ...ut*, alb. *për të … rë*. Demult aceasta a avut loc în tautologii, ca rom. *de făcut fac*, alb. *për të bërë bëj*, în care însă constatăm prezența infinitivului abia post factum, când aceste *de făcut* şi *për të bërë* au şi trăsături specifice indispensabile infinitivale, ca în *De muncit e greu* sau *Për të punuar është (gjë/punë*) *e vështirë* [3, p. 10, 14-26, 49 (pentru română), p. 320-324 (pentru albaneză)]. ş.a. De notat acel paradox, că pe când *për të bërë* e cu mult mai frecvent în vorbire decât *de făcut*, tot paraverbal, acest *de făcut* ca infinitiv nou e, dimpotrivă, cu mult mai frecvent decât *për të bërë* în aceeaşi calitate [vezi ultimele date în 6, p. 305]. Amândouă infinitivele noi se deosebesc de cele vechi ale limbilor respective (rom. (a) *face*, alomorfic, confixal-sufixal, şi alb. gheg *me ba*, pur confixal) ca realizări concrete ale esenței abstracte, dar se acoperă amândouă împreună cu ele de definiția general lingvistică a infinitivului ca atare (vezi mai sus).

Evoluția sferei examinate mai are, în albaneză, două manifestări, anume paraverbalul *me të bërë* ce denotă antecedența nemijlocită (cf. rom. *odată intrat*…),

[1] În subsidiar, nu avem în cazul dat nici fapte ale gramaticii sensu stricto, prepozitivelor în chestiune lipsindu-le trăsătura universalității: ele nu se formează de la orice verb, ci de regulă de la verbele ce denotă acțiuni fizice nonmomentane. Însă fiind şi universale în sensul indicat, construcțiile pot să fie, de asemenea, nici substantivale, nici verbale (adică paraverbale), vezi mai jos despre albaneză.

BDD-A6595 © 2010 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:02:25 UTC)

şi, mai rar, sensul instrumental, şi *së bëri*, ce complineşte cel mai des verbele finitive (cf. rom. *a sfârşi/a mântui/a termina de făcut ceva*), devenit pur verbal (şi chiar deomonimizat de străforma lui ablativală *të bëri*).

În sfârşit, încă un fenomen din sfera dată. Rom. *trebuie/se cere/se cuvine/merită făcut/făcută/făcuți/făcute* este o construcție participială, adică formată de un adjectiv postverbal, care distinge categoriile străine predicatorilor nonnominali simpli (anume genul). Dar câteodată această distincție dispare, cum e pe lângă verbele intranzitive (ca în *trebuie mers/alergat/înotat* ş.a.) [7, p. 504], dar duce şi la recțiune verbală: cf. *Trebuie avut grijă ca…* „Gramatica" califică aceste foste participii ca un supin neprepozițional (cu un „!"), ceea ce contrazice tratarea „supinului" din aceeaşi „Gramatică" ca o formație prepozițională. E posibilă şi impresia că avem aici încă un infinitiv, ceea ce însă e contrazis de apariția acestei forme numai pe lângă verbele de necesitate (ea neputând fi subiect, predicativ şi formă de invocare). Rămâne deci să vedem aici o formă verbală specializată pe care am putea s-o numim **necesitativ**. În română, evoluția ei e recentă şi puțin avansată. Dar (tot în Balcani) în limba sefardă (iudeospaniolă) modelul participial acordat (de origine portugheză) ca, de ex., *La kantiga kale* (sau *se kyere*) *kantada* (= *Cântecul trebuie cântat*) are şi varianta cu recțiune *Kale kantado la kantiga* (= *Trebuie de cântat cântecul*), ceea ce se extinde şi asupra verbelor intranzitive: cf. *Se kere ido* (=*Trebuie mers*), *No se kere durmido* (= *Nu trebuie dormit*), *Kale estado prontos i a esto* (ceva ca *Trebuie stat pregătiți şi pentru asta*).[1]

Referințe bibliografice

1. Марк Габинский. *Грамматическое варьирование в молдавском языке*. – Кишинёв, 1980.

2. Marcu Gabinschi. *Numeralul şi adjectivul – o clasă de cuvinte sau două*. În: Revistă de lingvistică şi ştiință literară, 2005, nr. 1-3, p. 44-50.

3. Марк Габинский. *Балканский инфинитив – очередной этап дискуссии*. Антикритический обзор. – Кишинэу, 2008.

4. Marcu Gabinschi. *Alautemia inclusivă confixal-sufixală – o trăsătură globală a limbii române*. În: Limba Română (Chişinău), 2005, nr. 10, p. 31-41.

5. Отто Есперсен. *Философия грамматики*. Пер. с англ. – Москва, 1968.

6. Mehmet Çeliku. *Çështje të shqipes standarde*. – Tiranë, 2006.

7. *Gramatica limbii române*. I. Cuvântul II, Enunțul. – Bucureşti, 2005.

Institutul de Filologie
(Chişinău)

1 Despre o evoluție analogă din albaneza modernă vezi [6, p. 305].

BDD-A6595 © 2010 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:02:25 UTC)